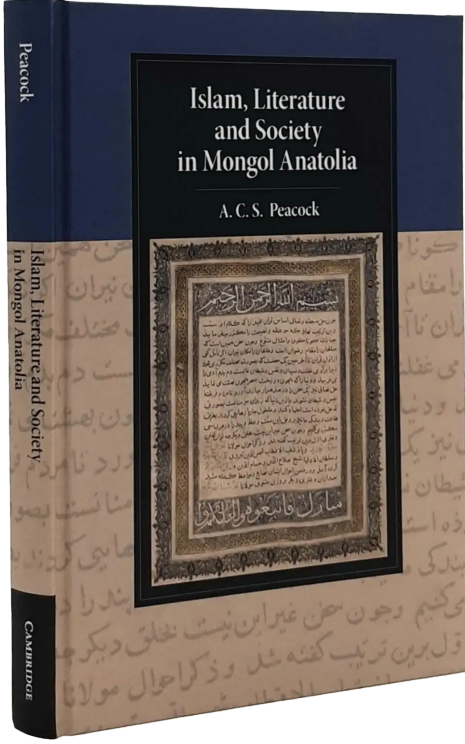

ISLAM, LITERATURE AND SOCIETY IN MONGOL ANATOLIA

Andrew C. S. Peacock.

(Cambridge Studies in Islamic Civilization.) New
York: Cambridge University Press, 2019. xiv +294

Zekeriya Efe Antalyalı

University of Notre Dame, zantalya@nd.edu, Orcid No: 0009-0009-2977-5663

Article Types / Makale Türü: Book Review/ Kitap İncelemesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 11/12/2024, Accepted / Kabul Tarihi: 29/12/2024

Doi: 10.26791/sarkiat.1599732

Andrew C. S. Peacock'un 2019 yılının sonunda İngilizce olarak yayımlanan ve 2023 yılında da Koç Üniversitesi Yayınları tarafından "Moğol Anadolu'sunda İslam, Edebiyat ve Toplum" başlığıyla Türkçeye kazandırılan bu kitabı, bugüne kadar üzerinde pek durulmamış bir konu olan Anadolu'da Moğol hâkimiyetinin yarattığı dini, sosyal ve kültürel dönüşümlere dair ufuk açıcı bir tartışma sunuyor. Peacock, dönemin Farsça, Türkçe ve Arapça kaynaklarının detaylı analizlerine dayandırdığı bu çalışmasında, Moğol hâkimiyeti altındaki Geç Selçuklu ve Beylikler Dönemi'nin Anadolu'da İslam'ın kültürel karakterinin ve sosyal yapısının kristalleşmesinde önemli bir eşik olduğunu öne sürüyor. Peacock'un bu kitabı, bir süredir alana ve özellikle de Batı'da üretilen Ortaçağ Anadolu çalışmalarına hâkim olan ve dönemin dini ve kültürel panoramasını ortodoksinin tanımlanmasına ve de dayatılmasına ilgi duyan bir güç merkezinin eksikliğinden neşet etmiş bir senkretizm ya da "metadoksi" olarak tanımlayan akademik anlatıyı reddediyor. Böylece, bu özenli çalışmasında yazar, konuya ilişkin çalışmalarda yaygın bir kanı olan Anadolu'da "Sünnileşmenin" 16. yüzyılda Osmanlı-Safevi çekişmesinin yarattığı bir olgu olduğu tezinin aksine, bu dönüşümünün 13. yüzyıl sonlarında Moğol hâkimiyetiyle beraber başlayan Anadolu'nun sosyal ve kültürel dokusunun dönüşümüne uzanan bir süreç olduğunun altını çiziyor.

Kitap her biri üç bölüm içeren iki ana kısımdan oluşuyor. Kitabın "Religion, Politics and Society" (Din, Siyaset ve Toplum) başlıklı birinci kısmının ilk bölümü olan, "The Formation of Islamic Anatolia: The Crises of Legitimacy and the Struggle against Unbelief" (Müslüman Anadolu'nun Oluşumu: Meşruiyet Krizi ve Küfre Karşı Mücadele), Ortaçağ Anadolu'sunun dini, siyasi ve toplumsal veçhelerine dair analitik bir arka plan ile başlıyor. Devamında ise 12. yüzyılda Anadolu'da Selçuklu idaresinin doğuşu ve dayandığı meşruiyet ağlarının oluşumunun genel bir özeti sunuluyor. Yine burada, kitabın ilerleyen bölümlerinde yazarın daha da detaylı inceleyeceği, Selçuklu hâkimiyetinin çöküşüyle beraber Anadolu'da ortaya çıkan yeni güç merkezlerinin, özellikle de İslamiyet'in Moğol askerleri arasında yaygınlaşması ve İlhanlı-Moğol hükümdarı Gazan Han'ın 1295 yılında Müslüman olmasının akabinde, meşruiyetlerini pekiştirmek adına küfre karşı mücadele vurgusunun ağırlıkta olduğu yeni ve katı bir dini tutum benimsemelerinin Anadolu'da İslam'ın dönüşümünde oynadığı role işaret ediyor.

"Sufism and Political Power" (Sufilik ve Siyasi Güç) başlığını taşıyan ikinci bölüm kitabın ana argümanının üzerine inşa edildiği parçalardan birini oluşturuyor. Yazar, burada 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da Sufi grupların, ve özellikle Mevleviliğin, hızla yayılması ve güçlenmesinin nedenleri ve sonuçlarını dönemin siyasi, ekonomik, ve kültürel ilişkileri çerçevesinde tartışıyor. Bu dönemde üretilmiş Mevlevi eserlerinin yakın bir okumasını yapan yazar, Mevlevi düşüncesinde sıklıkla öne çıkarılan Mevlânâ Celâleddîn Rûmî ve Sultan Veled gibi evliyaların keramet vasıtası ile *kutbiyyet* sahibi kimselerin farkına varabilmeyi haiz kişiler olmaları fikrinin Mevleviliğin bu dönemde Moğol idaresi tarafından gördüğü ayrıcalıklı tutumun kaynağı olabileceğine dikkat çekiyor. Peacock'a göre böylesi bir *kutbiyyet*in Anadolu'daki Moğol hükümdarlarında görülebilme ihtimali dahi bu dönemde yaşanan meşruiyet krizinin çözülebilmesi için hayati bir önem taşıyordu. Bu durum, keza, takip eden Beylikler Dönemi hükümdarları için de önem taşıdığından, Mevleviliğin Aydınoğulları ve Germiyanogulları yönetici eliti arasında da ayrıcalıklı konumunun kökenleri bu titiz çalışma ile ortaya çıkıyor. Fakat, A.C.S. Peacock, Baba İlyas ve ardılları etrafında şekillenmiş Sufi grupların örneği üstünden de siyasi ve dini güç dengelerinin kayganlığını da göz ardı etmemiz gerektiğini belirtiyor.

Üçüncü kısım, "Sufism in Society: Futuwwa in Seljuq and Mongol Anatolia" (Toplumda Sufilik: Selçuklu ve Moğol Anadolu'sunda Fütüvvet), Sufiliğin toplumun değişik katmanlarına nasıl yayıldığını inceleyerek dönemin sosyal ve kültürel değişimine farklı bir açıdan yaklaşıyor. Burada, yazar, dönemin en önemli kurumlarından biri olan Fütüvvet'in sosyal ve dini hayatta oynadığı merkezi rolün üstünden, Sufiliğin elit çevreler dışındaki güç ilişkilerine nasıl ve hangi şartlarda eklemlendiğinin bir okumasını yapıyor. Fityan ve ahi de denilen bu kimselerin, özellikle doğrudan Moğol hâkimiyeti altında olan bölgelerde yönetici elitten gördüğü desteklerle güçlendiğini örneklerle gösteren Peacock, yaygın akademik paradigmalardan biri olan Fütüvvet teşkilatının Anadolu'nun Türkmen ögelerinin meydana getirdiği bir Moğol karşıtı dini-sosyal oluşum olduğu görüşünün tam aksine, Fütüvvet'in Anadolu'da Moğol idaresinin önemli bir yapıtaşı olduğunu açıklıyor.

Kitabın "Literature and Religious Change" (Edebi ve Dini Değişim) başlıklı ikinci kısmı, ise 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu'da meydana gelen kültürel ve dini dönüşümlere Moğol istilası ve takip eden siyasi krizlerin çerçevesinden bir bakış sunuyor. Bu kısmın ilk, kitabın dört numaralı "The Emergence of Literary Turkish" (Edebi Türkçenin Ortaya Çıkışı), başlıklı bölümünde, 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta Anadolu olmak üzere Kırım, Mısır gibi coğrafyalarda da artışa geçen Türkçe eser üretimini inceleyen Peacock, Türkçenin bir edebi ve idari dil olarak ortaya çıkışını dönemin siyasi ve patronaj ilişkileri bağlamına oturtuyor. Türkçenin bir edebi ve idari dil olarak, özellikle Farsçanın yaygın olduğu Konya gibi Selçuklu siyasi ve kültürel merkezlerinden uzakta, Moğol ve Beylikler döneminde kurulan ve önem kazanan siyasi merkezlerde çıkışını örneklerle gösteren Peacock, bu durumun dil ve

edebi anlayışta yaşanan bir değişimin tezahüründen öte, bu dönemde ortaya çıkan yeni yönetici elitin otoritelerini ve meşruiyetlerini yeni sembol ve formlar aracılığıyla ile güçlendirmek için bilinçli olarak izlediği bir strateji olduğunu ileri sürüyor.

Beşinci bölüm olan, “Vernacular Religious Literature: Tales of Conversion, Eschatology and Unbelief” (Yerel Dini Yazın: İhtida Hikâyeleri, Eskatoloji ve Küfür) bu dönemde Anadolu’da yaygınlaşan ilmihal ve ahval-i kıyamet olarak bilinen dini metinler ve Türkçe yazılmış menakıbnamelere yoğunlaşıyor. Bu eserlerin tematik bir incelemesi ve tasvirinden sonra, yazar dönemin dini anlayışının ortak bir teleolojik dil ve kavramsal mutabakattan ziyade yaratılış, kıyamet ve küfre karşı savaş olmak üzere üç ana tema üzerinden geliştiğini belirtiyor. Burada, kitabın geneline kıyasla, bir problematik ve analizden daha çok bu üç edebi temanın bir detaylı tasviri üzerine yoğunlaşan yazar, bu bölüm özelinde okuyucunun kitabın ana argümanından uzaklaşmasına yol açtığının altını çizmek gerekiyor.

Altıncı bölüm olan “Apocalyptic Thought and the Political Elite”(Kıyamet Düşüncesi ve Siyasi Elit) de kitabın tezinin dayandığı temel sütunlardan birini oluşturuyor. Yazar bölüme bu dönemde Anadolu’da yazılmış dini eserlerde Mehdi ve kıyamet temalarının detaylı bir incelemesi ile başlıyor. Peacock bu detaylı incelemenin sonucunda, alanda uzun zamandır kabul edilmiş bir yaklaşım olan Ortaçağ Anadolu’sunda Mehdi kavramı ve beklentisinin “halk İslamı” olarak da tanımlanan Şii motifli bir inanç sisteminin bir özelliği olduğunun aksine, İbn Arabi gibi Selçuklu saray çevrelerinde yaşamış bir Sünni düşünürün eserlerinde de önemli bir yeri olduğunu gösteriyor. Daha sonrasında, konunun uzmanları tarafından genellikle Şii temelli bir Mehdi hareket olarak tanımlanan Babai İsyanı’nın, Baba İlyas’ın torunu Elvan Çelebi’nin isyana dair kaleme aldığı eserinin incelemesi üzerinden, sahip olduğu unsurların Sünni olarak da nitelendirilebileceğini ortaya koyan Peacock, yine Anadolu’da İlhanlı yönetici Timurtaş’ın 1330 yılında Mehdilik iddiası ile başlattığı isyanın da Sünni motifler taşıdığını gösteriyor.

Kitapla ilgili yapılabilecek belki de tek eleştiri ise Anadolu’da İslam’ın kristalleşmesi sürecini, doğal olarak, ağırlıklı “içerden” yazılmış kaynakları kullanarak inceleyen yazarın, bu sürece dair farklı bir analitik katman sunabilecek olan “dışardan” yazılmış kaynakları çoğunlukla ihmal etmiş olması sayılabilir. Örneğin, İmparator VI. İoannis Kantakuzenos’un eserlerinde yer yer, yakın ilişkide bulunduğu, Aydınoğulları ve Osmanlı yönetici elitlerinin ve hatta bunların emrindeki en sıradan kişilerin günlük hayatlarına dair nerdeyse bir “etnograf” titizliğinde düştüğü kayıtların ya da keşif Simon de Saint Quentin’in Baba İlyas’ın müritlerinin inanç dünyalarına dair detaylı tasvirlerinin de incelenmesi yazarın bu çalışmasını daha da zenginleştirebilirdi.

Sonuç olarak, Andrew C.S. Peacock’un bu detaylı çalışması, Moğol idaresi altında Anadolu’da yaşanan siyasi, kültürel ve dini dönüşümleri detaylandırarak Anadolu’nun İslamlaşma sürecindeki Moğol katkısını daha iyi anlamamızı sağlıyor. Ayrıca, kitabın zengin kaynakçası ve kavramsal yaklaşımı da konu ile ilgili yapılacak başka çalışmalar için de sağlam bir zemin hazırlıyor. En nihayetinde, Peacock’un bu kitabı, incelediği dönemin ve konunun Anadolu’da takip eden siyasi ve sosyal gelişmeler açısından mühim konumu da göz önüne alındığında, sadece Selçuklu, Moğol ve Beylikleri dönemi tarihçileri için değil Osmanlı tarihçileri açısından da mutlaka okunması gereken bir eser.